

Podróż przez słoweńską architekturę XX wieku z architektem Danilo Fürstem (1912-2005)

Nataša Koselj

DOCOMOMO Słowenia, Uniwersytet w Lublanie, Wydział Architektury

Danilo Fürsta poznałam dwadzieścia lat temu i do czasu jego śmierci w roku 2005 utrzymywaliśmy kontakt prawie codziennie. John Allan, angielski architekt i konserwator oraz pierwszy przewodniczący DOCOMOMO UK, który napisał recenzję mojej, opublikowanej w 2013 roku, książki na temat Danilo Fürsta, stwierdził, że Danilo Fürst jest prawie idealnym „wehikułem” do odbycia podróży po architekturze Słowenii XX wieku – podróży ukazującej jej najlepsze osiągnięcia, ale również problemy związane z odbudową. Fürst urodził się w 1912 roku w Mariborze (Styria) i do końca życia działał aktywnie w zawodzie architekta. Mimo tego, że był uczniem Jože Plečnika, dziś jest znany jako pionier prefabrykacji oraz nowoczesnej szkoły budowlanej w Słowenii.

W ciągu XX wieku Słowenia należała do czterech różnych struktur politycznych. Były to: Imperium Austro-Węgierskie (1867-1918), Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (1918-1941) (Królestwo Jugosławii), Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii (1945-1991) oraz niepodległa Słowenia (1991). W roku 2004 Słowenia została członkiem Unii Europejskiej. W latach 1918, 1945 i 1991 pojawiły się pytania dotyczące tożsamości narodowej. Trzeba pamiętać, że przed rokiem 1945 Słowenia praktycznie nie posiadała przemysłu budowlanego, ale za to bardzo silną tradycję rzemiosła, tak że na przykład znaczna liczba realizacji architektonicznych Plečnika była wykonywana przez wykwalifikowanych rzemieślników. Po roku 1945 rozpoczęto budowę własnej branży budowlanej wewnątrz socjalistycznej Jugosławii. Obecnie Słowenia jest krajem postindustrialnym, ponieważ duża część jej przemysłu przestała istnieć po roku 1991.

Faktem o znaczeniu fundamentalnym jest to, że w ciągu 30 lat powojennej tradycji budowlano-przemysłowej (1945-1975), która zbiegła się ze szczytem kariery zawodowej Danilo Fürsta, większość rozwiązań i detali budowlanych w architekturze Słowenii było dziełem słoweńskich architektów, współpracujących ściśle z lokalnym przemysłem. Niestety dzisiejsze „udoskonalenia energetyczne”, związane z termomodernizacją budynków a finansowane przez

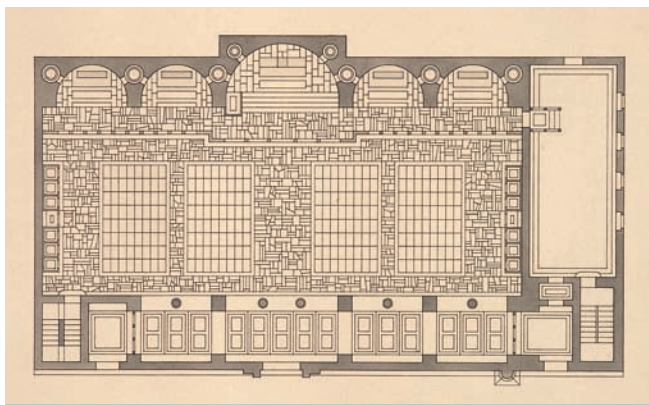
Unię Europejską, zacierają ślady dawnych innowacyjnych rozwiązań architektonicznych. Stanowiły one najbardziej charakterystyczne elementy, kształtujące język powojennego modernizmu Słowenii w oparciu o szkołę architektury Jože Plečnika oraz lokalną tradycję wiejską.

Wczesne lata oraz szkoła Plečnika

Rodzice Danilo Fürsta byli nauczycielami w szkole podstawowej i przez pewien czas cała rodzina mieszkała w budynku szkolnym. Jego ojciec zmarł, kiedy Fürst miał zaledwie 12 lat, stąd rola, jaką Plečnik odegrał w życiu Fürsta może być porównana do roli ojca (il. 1). W szkole Plečnika (1930-34) obowiązywała ostra dyscyplina. Zakładano, że uczeń ma poświęcić swoje życie architekturze, dokładnie tak jak zrobił to sam Plečnik. Koledzy nazywali Fürsta *Kolumbus*, na które to przezwisko zasłużył swoją innowacyjnością. Mimo tego, że osiągał dobre wyniki w sporcie (zajął drugie miejsce w mistrzostwach krajowych w narciarstwie biegowym), bał się o tym powiedzieć Plečnikowi. Szkoła Plečnika opierała się na wzorowanej na średniowieczu zależności między mistrzem a uczniem. Duży nacisk kładziono na rysunek, kompozycję projektu i detal. Praca dyplomowa Fürsta przedstawiała plan kościoła w Mariborze (1934), ukształtowany

1. Rodzina Fürsta, prywatne archiwum Natašy Koselj

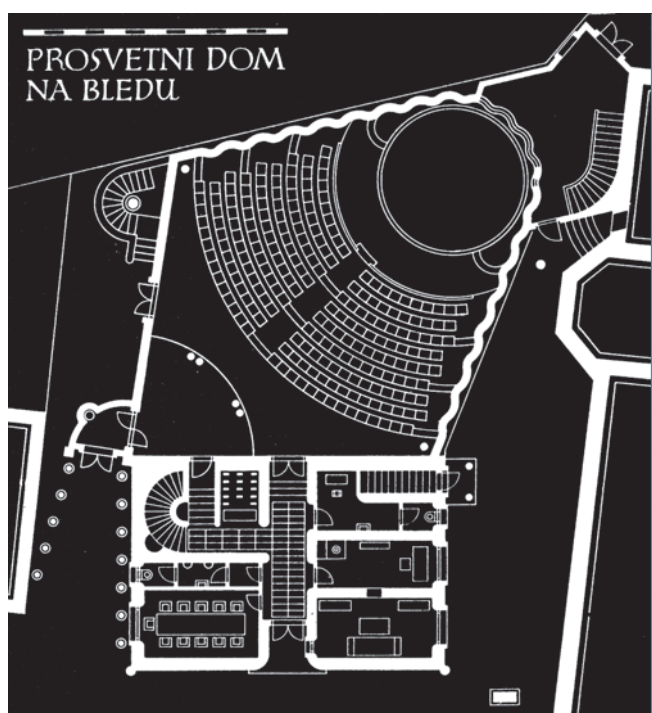
2. Praca dyplomowa Danilo Fürsta, prywatne archiwum Natašy Koselj

w oparciu o horyzontalną nawę kościelną. Stanowiło to przejaw innowacyjnego i demokratycznego podejścia szkoły Plečnika do projektowania kościołów na początku XX wieku (il. 2).

Danilo Fürst ożenił się z córką szefa regionu Drava, Ljubinicą Leskovara, która była muzykiem i ukończyła wiedeńskie konserwatorium muzyczne. W roku 1937 Fürst został architektem miejskim w miejscowości Bled. Miał wtedy zaledwie 25 lat. W Bled mieszkał w willi, którą sam zaprojektował dla swojej żony i czwórki dzieci.

Na pierwszy rzut oka jego praca w Bled pozostaje pod silnym wpływem Plečnika, jednakże swe nowoczesne i innowacyjne podejście zaznacza szczególnie w planie i w detalu. Widać to zwłaszcza w przypadku willi „Epos” (1938), ale także w wyremontowanej szkole gastronomicznej z system grzewczym opartym o ideę rzymskiego hipokaustu (1937), w parafialnym ośrodku edukacyjnym (il. 3) z okrągłą sceną wzorowaną na zaprojektowanym przez Gropiusa Totaltheatre (1938-39), w projekcie promenady nad jeziorem w Bled (1938-39) oraz w ponad dziesięciu indywidualnych domach z meblami i mnóstwem że-

3. Plan centrum parafii Bled, prywatne archiwum Natašy Koselj

liwnych artefaktów wykonanych podczas okupacji na zlecenie Niemców (1937-45). Sygnatura Fürsta, trzy gwoździe i serce, wywodzi się od symboli stosowanych przez mistrzów kowalstwa z miejscowości Kropa. Biorąc udział w walkach partyzanckich w latach 40. zaprojektował nowy system nowoczesnego arsenału.

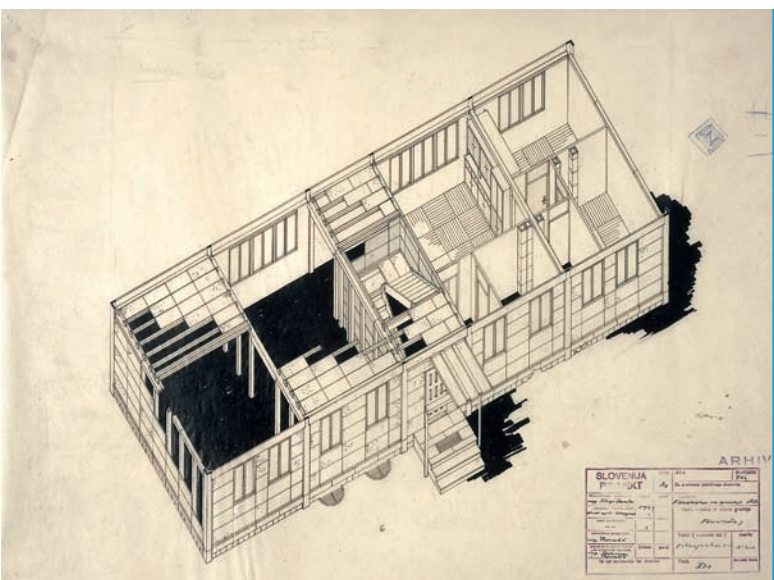
Architektura powojenna

Zaraz po zakończeniu II wojny światowej, Fürst otrzymał kartę identyfikacyjną robotnika. Była napisana cyrylicą, ponieważ taką formę przyjęła Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii. Został zatrudniony w Slovenijaprojekt, w którym to biurze projektowym pracował w latach 1948-51. W pierwszych latach powojennych architektura jugosłowiańska pozbawiona była cech indywidualnych i dominował kolektywizm. Trwało to do roku 1948 (Informbiro). Na wystawach architektonicznych żaden architekt nie mógł podpisać się pod swoją pracą własnym nazwiskiem, mogła to zrobić jedynie organizacja. Architektura pozostawała pod wpływem kierunku *Neue Sachlichkeit* oraz *Existencemimum*, a towarzyszył temu bardzo silny system biurokratyczny. Prócz projektowania w tamtych latach Fürst również trochę publikował, a jego artykuły drukowano w magazynie „Novator”. Pisał w nich o prefabrykowanych budynkach wielomieszkańciowych oraz o gospodarce budowlanej.

Danilo Fürst był głównym architektem fabryki Kidričevo. Jest też autorem planu urbanistycznego dla miasta przemysłowego Kidričevo (1946-48), który jednak został wdrożony tylko częściowo. W czasie budowy fabryki mieszkał w baraku dla jeńców wojennych razem z żoną i czwórką dzieci. Wówczas też zaprojektował masowo budowane typowe domy dla robotników, nazwane Hitrogradnja, które stanowiły pierwszy krok w kierunku prefabrykacji w branży budowlanej w Słowenii. Danilo Fürst jest poza tym autorem pierwszego, w pełni prefabrykowanego domu w Słowenii (1949), zbudowanego w zaledwie 8 dni (il. 4). Jako pierwszy prowadził też w połowie lat pięćdziesiątych prywatną praktykę architektoniczną w państwie o systemie socjalistycznym.

W latach 50. XX wieku Fürst sprawował również dwie ważne dla architektury funkcje organizacyjne: był prezesem Stowarzyszenia Architektów Słowenii i Jugosławii (1957-59) oraz założycielem czasopisma „Arhitekt” (w roku 1951). Pismo to zaprezentowało wówczas nowo kreowaną rolę architekta w nowoczesnym społeczeństwie socjalistycznym. Czekala go za to kara, czyli oddelegowanie do Bośni, gdzie zbudował kolejne cztery fabryki.

Edvard Ravnikar i Danilo Fürst wstąpili do szkoły Plečnika w tym samym roku (1930). Obydwaj działali bardzo aktywnie w Stowarzyszeniu Architektów Słowenii i Jugosławii oraz w czasopiśmie „Arhitekt”. Zasadnicza różnica pomiędzy nimi polegała na tym, że Ravnikar sens architektury widział w tworzeniu własnego języka architektonicznego (był bardziej teoretykiem, filozofem i artystą). Z kolei Fürst, który preferował działania praktyczne, główny cel architektury upatrywał w reagowaniu na podstawowe, codzienne potrzeby człowieka, zgodnie z ideami Maxa Billa, któ-

4. Plan pierwszego prefabrykowanego domu w Ljubljanie, prywatne archiwum Natašy Koselj

ry właśnie tak tą kwestię rozumiał. Gdyby spróbować określić ich podejście do projektowania architektury, Ravnikara charakteryzował ekskluzywizm, z kolei Fürst reprezentował generyczny typ architekta.

Fürst był współorganizatorem dwóch ważnych wydarzeń w powojennej Słowenii: sympozjum „Od starej do nowej szkoły” oraz konkursu „Mieszkanie na nasze warunki”. Miało to fundamentalny wpływ na rozwój słoweńskiej, powojennej sceny architektonicznej. Przedstawił się w ten sposób jako pionier nowoczesnej szkoły budowania oraz wiodący architekt prefabrykacji domów mieszkalnych.

„Od starej do nowej szkoły” było sympozjum zorganizowane przez Stowarzyszenie Architektów Słowenii, w którym uczestniczyli nauczyciele, lekarze i architekci, prowadząc debatę na temat koncepcji nowoczesnej szkoły. W jego ramach zorganizowano konkurs architektoniczny na szkołę, którego zwyciężcą był Danilo Fürst. Przedstawiona przez niego koncepcja szkoły podstawowej w miejscowości Stražišče w pobliżu Kranj (1954-59) wprowadziła nowe standardy szkolne w byłej Jugosławii i zwróciła powszechną uwagę architektów. Składała się ona z kompleksu

6. Domy szeregowe, wnętrze (fot. Miran Kambič)

5. Szkoła podstawowa Stražišče, klasa (fot. Janez Kališnik)

zlokalizowanych na terenie parku pawilonów, połączonych ze sobą i pozbawionych wewnętrznych korytarzy. Wyraźne jest tu nowe, modernistyczne podejście do tematu, które na pierwszym planie stawia potrzeby dziecka. Powszechnie dotąd stosowany podłużny kształt pomieszczeń klasowych został zmieniony na kwadratowy. Zaakcentowano przy tym łączność widokową z krajobrazowym otoczeniem i wprowadzono nowe standardy doświetlenia (podwójne okna). W ramach towarzyszącej sympozjum dyskusji, zalety tej koncepcji przedstawił szeroko szwajcarski architekt Alfred Roth, który rok wcześniej w Zurychu był kuratorem podobnej wystawy. Był on też w latach pięćdziesiątych XX wieku wiodącym specjalistą na świecie w zakresie architektury szkolnej. Za swój projekt Fürst otrzymał krajową nagrodę, a potem zbudował jeszcze cztery szkoły w Słowenii i osiem szkół w Serbii. Kierował też ogólnokrajowym zespołem architektów, który we współpracy z Ministerstwem Edukacji zaprojektował 100 nowych prefabrykowanych szkół na Słowenii (il. 5).

Konkurs „Mieszkanie na nasze warunki” zorganizowano w latach 1956-57. Był to pierwszy w Jugosławii konkurs na nowy dom prefabrykowany, dostosowany do wewnętrznego rynku i wykorzystujący krajowy przemysł. Trzech autorów zwycięskiej pracy przedstawiło swoje projekty w modelach 1:1, z pełnym wyposażeniem w ramach, wtedy jeszcze nieukończonego, wielofunkcyjnego budynku „Kozolec”, zaprojektowanego przez Edvarda Mihevc'a w centrum Ljubljany. Fürst, którego projekt zajął drugie miejsce, zbudował domy szeregowe (podobnie jak Erskine w Göteborgu) w dzielnicy Ljubljany Bežigrad. Zaprojektował je w systemie półprefabrykacji i stropów sprężonych z cegły. Północna fasada była zbudowana w technologii tradycyjnej i pomalowana na biało. Elewacja południowa natomiast była prefabrykowana i wykończona na czerwono i żółto. System grzewczy opierał się na rzymskim systemie hipokaustum, a piętra w poszczególnych jednostkach były połączone drewnianą klatką schodową. Pokoje dzienne miały ogromne okna, wielkości nigdy wcześniej nie stosowa-

7. Zarząd Lasów Bled, korytarz centralny (fot. Miran Kambič)

nej w naszym kraju. Przedstawione przez architekta domy szeregowe nadal stanowią modelowy przykład tego typu zabudowy w architekturze słoweńskiej (il. 6).

Kolejną pracą architektoniczną Danilo Fürsta był budynek Zarządu Lasów w Bled, zbudowany w latach 1958-60. Zastosował tu oryginalny system doświetlenia światłem naturalnym, poprowadzonym z centralnego korytarza budynku administracyjnego, co stało się odtąd jego rozpoznawalną cechą architektoniczną (il. 7). Swe projekty opierał przede wszystkim na szkieletowych konstrukcjach żelbetowych, stawianych na palach wypełnianych panelami z drewna ze szkłem. Ta sama zasada została zastosowana w budynku administracyjnym Kidričevo oraz w kilku szkołach zaprojektowanych przez Fürsta.

System prefabrykacji TERM dla mieszkalnictwa zbiorowego (1960-62) to kolejny system typowy i do szerokiego zastosowania, jaki wynalazł Danilo Fürst; jest on zaprojektowany na bardzo wąskiej, 60 centymetrowej siatce. Fürst wyjaśnił, że na początku chciał osiągnąć wrażenie, jak gdyby popełniono błąd lub że projekt jest przejawem ludzkiej niedoskonałości widocznym na prefabrykowanej fasadzie. Efekt ten miał być uzyskany poprzez zastosowanie zasady dekompozycji w układzie okien i wypełnień. Wspierana żelbetowa konstrukcja budynku opiera się na kształcie litery H z dwoma kolumnami w każdym mieszkaniu. Mieszkania są absolutnie elastyczne, ponieważ jedynymi stałymi elementami w ich wnętrzu są dwie wspierające kolumny.

W przypadku wieży terapeutycznej Rogaška zbudowanej w latach 1964-65 zastosowano odważną, pionową ścianę kurtynową nawiązującą do klasycznej kompozycji horyzontalnej. Rozwiązanie to odpowiada przede wszystkim na potrzeby funkcjonalne, oferując wspaniałe widoki na otoczenie. W roku 1976 Fürst wynalazł system modułowo-komórkowy stosowany w mieszkalnictwie i w szkołach na module 2.4m x 7.2m x 2.8m, który został opracowany jako prototyp, ale nigdy nie został wdrożony w praktyce.

Po przejściu na emeryturę w roku 1980 Fürst pracował przede wszystkim dla Kościoła. Na ten okres przypada też postmodernizm w Słowenii; wielu archi-

tektów jego pokolenia zagubiło się. Postmodernizm Fürsta oznaczał ponowne odkrycie wyrafinowanych detali jego nauczyciela Plečnika, tworzonych w drewnie, kamieniu i cegle, tak jak to było w przypadku dobudówki do kościoła Plečnika w dzielnicy Šiška w Ljublanie w latach 1994-97. W roku 2000 otrzymał krajową nagrodę Plečnika za osiągnięcia życia w architekturze.

Ostatnie dzieło Fürsta, ukończone już po jego śmierci w roku 2006, to rozbudowa szkoły podstawowej Stražišče. Reprezentuje jeden z najbardziej subtelnych dialogów pomiędzy starym a nowym we współczesnej architekturze słoweńskiej.

Zakończenie

W szkole Jože Plečnika zarówno Danilo Fürst jak i inni studenci poznawali wartości ponadczasowe, określane jako *architectura perennis* - a więc specyficzną dyscyplinę architektury, dającą doskonałe przygotowanie każdemu architektowi i sprawdzającą się w prawie każdych warunkach. Sam Fürst odnosił sukcesy jako architekt, żyjąc w czterech różnych ustrojach politycznych (Królestwo Jugosławii, niemiecka okupacja, oraz partyzantka w czasie wojny, Jugosławia socjalistyczna i niepodległa Słowenia). Jego ogromne, „herkulesowe” dzieło pozwala zaliczyć go do grupy najważniejszych architektów słoweńskich modernizmu powojennego. Myślę, że podejście tego twórcy zarówno do życia, jak i do architektury niesie w sobie bardzo ważny przekaz, szczególnie dla czasów, w których żyjemy obecnie, że celem architektury nie powinna być ideologia, ale zwykłe słuźenie potrzebom ludzkim i sobie nawzajem.

8. Portret Danilo Fürsta (fot. Miran Kambič)

